

*Мамічева О. В., доктор психологічних наук, доцент
декан дефектологічного факультету Слов'янського
державного педагогічного університету (м. Славянск)*

СТРУКТУРА ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ ПРЕДМЕТНО-ПЕДАГОГІЧНИХ І ПЕДАГОГІЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ВИКЛАДАЧІВ ВНЗ

У статті розглянуто структури розвитку предметно-педагогічних і педагогічних здібностей при вивченні предметів гуманітарного і негуманітарного профілів. Сутністю структур як за предметами, так і загальної є використання показників та компонент. Також розроблено механізм в основі якого лежать виділені у дослідженні компоненти педагогічних здібностей. Встановлено, що розвиток педагогічних здібностей не можливо без розвитку предметно-педагогічних здібностей та компонент і показників, в які вони включені.

Ключові слова: предметно-педагогічні здібності, педагогічні здібності, механізм розвитку, структура розвитку, компоненти показників здібностей.

В статті представлена структура розвитку предметно-педагогічних і педагогічних здібностей при изученні предметів гуманітарного і негуманітарного профілів. Сутністю структур як по предметами, так и общей есть использование показателей и компонент. Также разработан механизм в основе которого лежат выделенные в исследовании компоненты педагогических способностей. Установлено, что развитие педагогических способностей не возможно без развития предметно-педагогических способностей, компонент и показателей, в которые они включены.

Ключевые слова: предметно-педагогические способности, педагогические способности, механизм развития, структура развития, компоненты показателей способностей.

In the article the structure of development of detail-pedagogical and pedagogical abilities is presented at the study of the articles of humanitarian and unhumanitarian types. By essence of structures both to on by objects and general is the use of indexes and component. A mechanism is also developed which the components of pedagogical capabilities selected in research are underlaid. It is set that development of pedagogical abilities is not possible without development of detail-pedagogical abilities, component and indexes which they are plugged in.

Key words: detail-pedagogical abilities, pedagogical abilities, mechanism of development, structure of development, components of indexes abilities.

Постанова проблеми. Професійне становлення викладача сьогодні розглядається як цілісний безперервний процес, в основі якого лежить комплекс механізмів, що розвиваються, взаємодіють між собою і послідовно змінюють один одного. Зміст і психологічні особливості педагогічної діяльності викладача вищого навчального закладу обумовлюють її амбівалентність та змістову неоднозначність, що передбачає поєднання професійно-педагогічного і предметно-педагогічного аспектів. Перебування в професії передбачає, що спеціалізація (викладання певної навчальної дисципліни) та професіоналізація (етап професійного становлення) потребують наявності специфічних здібностей, які будуть виступати критерієм диференціації викладачів різних дисциплін (як гуманітарних, так і негуманітарних).

Специфіка системи педагогічних здібностей викладача ВНЗу полягає у поєднанні як загальних, властивих усім викладачам, так і специфічних, притаманних кожному педагогу, характеристик, що дає змогу розробити структуру розвитку педагогічних здібностей як за кожним предметом так і загальною не залежно від предмету, а також дозволило розробити

механізм розвитку педагогічних здібностей викладачів гуманітарного профілю.

Метою статті є розробка структури розвитку предметно-педагогічних і педагогічних здібностей по кожному з предметів гуманітарного і негуманітарного профілів, сутністю якої є використання показників та компонент; механізму в основі якого лежать виділені компоненти педагогічних здібностей.

Результати дослідження. Аналіз даних наукової літератури свідчить про те, що багато вчених приділяли увагу структурі здібностей. Так, вивчаючи взаємодію спеціальних педагогічних і лінгвістичних здібностей у діяльності викладача іноземної мови, І.В. Кікилик показала, що успішність викладання залежить від розвитку проєктувальних і рефлексивних здібностей, а розвиток рефлексивних здібностей більшою мірою порівняно із проєктувальними і лінгвістичними здібностями визначається характерологічними властивостями особистості. У дослідженні описана структура педагогічних здібностей і показано, що особливості цієї структури впливають на успішність професійної діяльності. Найбільший вплив на професійну успішність справляють ті здібності, які займають високе ієрархічне положення у структурі професійно важливих якостей педагога [3].

Структура й умови розвитку спеціальних здібностей викладачів англійської мови вивчала О.Ф. Волобуєва. Автор розуміє здібності як комплексне утворення, яке включає у себе 5 підструктур: основні здібності, необхідні для реалізації професійної діяльності (почуття мови, культура мовлення, багатство мови, емоційна виразність мовлення); літературні здібності (поетичне сприйняття дійсності, що відтворює уяву, образне мислення); лінгвістичні здібності (здібність аналізувати мовні явища, лінгвістична спостережливість і пам'ять); здібності до викладання літератури (здібність світоглядної інтерпретації літературного твору, здібність до сприйняття і розкриття художніх особливостей літературного твору); здібності до викладання іноземної мови (здібність виділяти суттєве у мовних явищах, здібність до створення проблемних ситуацій, здібність до методичної розмаїтості) [2].

У дослідженні, присвяченому спеціальним здібностям до літературної творчості, О.П. Кривопишина під спеціальними здібностями розуміє синтез компонентів педагогічних і літературних здібностей, який дозволяє порівняно легко і швидко досягати успіху у викладанні предмету, крім того, вона звертає увагу на предметну специфіку педагогічних здібностей [4].

М.О. Аміновим виявлений взаємозв'язок пріоритету інструментальних і термінальних здібностей залежно від спеціалізації педагога. Особливу роль серед цих здібностей грає, на думку автора, опірність до розвитку синдрому емоційного згоряння (виснаження емоційних ресурсів): «Для успішної діяльності викладачів визначальне значення мають термінальні здібності, тому що саме вони забезпечують їхню конкурентоспроможність із іншими викладачами, оскільки для досягнення більш високих результатів у навчанні порівняно зі своїми колегами вони, опираючись на свою уяву, винаходять нові, ефективні форми, засоби, методи навчання, що знаходять своє вираження у стилі педагогічної діяльності, орієнтованому на результативність» [1, - с.27].

Аналіз даних наукової літератури, спостереження та проведені дослідження дали змогу розробити структуру розвитку педагогічних здібностей як за кожним предметом, так і внести зміни у загальну структуру, що була представлена нами у концепції дослідження. Кожна структура за предметом має загальне і особливе. До загального нами віднесені компоненти показників, кількість та назва яких зазнала зміни у порівнянні з компонентами, які були

наведені у концепції. Результати дослідження дозволили виділити чотири компоненти показників: соціальна, психологічна, предметна та індивідуально-психологічні властивості. Взаємозв'язок між цюма компонентами доведено у нашому дослідженні. До загального також відноситься й те, що показники компонент впливають на розвиток предметно-педагогічних здібностей, які у свою чергу впливають на розвиток педагогічних здібностей. Окремим є показники, які притаманні кожному з вивчаємих предметів.

Структура розвитку педагогічних здібностей з предмету «Психологія». У даній структурі до соціальної компоненти віднесено п'ять показників, які обумовлюють діяльність викладачів психології у соціумі. Це такі показники як: соціономічні вміння, педагогічна культура, розвиток педагогічної діяльності, організаційні вміння, рівень розвитку педагогічних здібностей.

Якість викладання, по нашому розумінню залежить не тільки від оточуючого середовища, але й від психологічних показників. Викладач психології повинен мати, у першу чергу, емпатію до своїх слухачів, комунікативно-креативні схильності, вміння прогнозувати з психологічної точки зору поведінку своїх слухачів, їх майбутні успіхи та невдачі. Задоволеність педагогічною діяльністю надає позитивний настрій викладачу, який передається до його слухачів. Але наявність їх малої кількості може свідчити про недостатній рівень програмного матеріалу при навчанні фахівців з даної дисципліни. Такі показники як: рівень розвитку педагогічних вмінь, професійність у психології, об'єктивно-цілісне уявлення особистості, психологічне бачення людини та психологічна мова притаманні тільки викладачам предмету «Психологія», і тому, вони віднесені до предметної компоненти.

Крім того, кожен викладач має індивідуально-психологічні властивості, які належать тільки йому. Як показало проведені нами дослідження, до індивідуально-психологічних властивостей викладачів психології відносяться: слабкість та інертність нервових процесів, нейротизм, фрустрованість, екстернальність досягнень, сила та врівноваженість нервової системи, пластичність, екстраверсія, товарицькість, експресивність, домінантність. Щоб розвинути предметно-педагогічні здібності, необхідно розвивати кожен показник з виділених нами компонент. У свою чергу, розвиток предметно-педагогічних здібностей буде позитивно

впливати на розвиток педагогічних здібностей в цілому.

Структура розвитку педагогічних здібностей з предмету «Дефектологія». Кількість компонент та їх назва така ж, як і за предметом «Психологія», але показники цих компонентів інші, крім соціальної компоненти для викладачів предмету «Дефектологія», які навчають магістрів як майбутніх науковців, вихованню, навчанню та розвитку осіб з особливими освітніми потребами. Тому, психологічні показники мають для викладачів цієї дисципліни дуже важливе значення.

На відміну від психологів викладачі «Дефектології» мають додаткові адаптивність, рефлексивність. Якщо, у психологічній компоненті частина показників притаманна як для психологів, так і дефектологів, то в предметній компоненті перераховані показники, що належать тільки викладачам дефектологам. Тому, ця компонента має назву предметна. Її показники наступні: рівень розвитку здібностей до дефектології, теоретико-практичне розуміння явищ дефектології, дефектологічна мова, дефектологічна спостережливність, професійність у дефектології.

Проведене дослідження індивідуальних властивостей дало змогу визначити показники цієї компоненти, що притаманні викладачам «Дефектології». Це такі показники: слабкість та неврівноваженість нервової системи, ригідність, інтроверсія, висока активність волевої регуляції, замкнутість, стриманість, залежність, емоційна збудливість та активність, імпульсивність, м'якосердність. Розвиток кожного показника виділених нами компонентів позитивно впливає як на розвиток предметно-педагогічних здібностей, так і на розвиток педагогічних здібностей з дефектології в цілому. Що в свою чергу, буде сприяти підвищенню професійної майстерності викладачів дефектології.

Структура розвитку педагогічних здібностей з предмету «Українська мова і література». Ця структура має ті ж самі компоненти, що й інші предмети. На відмінність від структур предметів «Психологія» та «Дефектологія», показники соціальної компоненти мають декілька нових таких як: педагогічна культура, педагогічний такт, організаційні вміння, задоволеність педагогічною професією, педагогічна компетентність, педагогічна ефективність.

Викладачі філологи надають більше значення соціальним показникам ніж психологічним. До цієї компоненти віднесено тільки три показники, в тому числі і новий, а саме рівень емоційного вигорання. Ми

вважаємо, що він виник у філологів тому, що викладання цього предмету потребує від викладачів дуже багато затрат емоційної енергії, яка може негативно Показники предметної компоненти притаманні тільки викладачам «Української мови і літератури». Це такі показники як: рівень розвитку здібностей до української мови, рівень розвитку літературних здібностей, мовна чутливість, художня чутливість, чутливість до образу літературного героя. Показники компоненти індивідуально-психологічні властивості також відрізняються від показників цієї компоненти за предметами «Психологія» та «Дефектологія». У комплексі розвиток всіх показників позитивно впливає на розвиток педагогічних та предметно-педагогічних здібностей викладачів з «Української мови та літератури».

Структура розвитку педагогічних здібностей з предмету «Образотворче мистецтво». Слід зазначити, що найбільша кількість показників належить психологічній компоненті у порівнянні з іншими, особливо з показниками предметної компоненти. Цей факт ми пояснюємо тим, що психологічні показники спрямовані на професійність викладання предмету «Образотворче мистецтво». До психологічної компоненти віднесено такі показники: емпатія, комунікативні вміння, рівень емоційного вигорання, задоволеність педагогічною професією, спрямованість на себе, спрямованість на взаємодію, емоційність, уявлення, образна пам'ять, образна креативність.

До предметної компоненти відносяться показники: рівень розвитку художньо-графічних здібностей, здібності до відтворення натури по пам'яті, образотворчо-моторна чутливість. Якщо показники психологічної компоненти можуть бути характерними й для інших викладачів, то показники предметної компоненти притаманні тільки викладачам «Образотворчого мистецтва». Показники соціальної компоненти також мають деяку різницю між показниками цієї компоненти у структурі інших предметів, які вже розглядалися нами. Це такі показники: педагогічний такт, організаційні вміння, педагогічна культура, рівень розвитку педагогічних здібностей, організаційні вміння, педагогічна компетентність, педагогічна ефективність.

Звертає увагу на себе відсутність у соціальній компоненті такого показника як соціономічні вміння. Ми пояснюємо цей факт специфікою діяльності викладачів «Образотворчого мистецтва», які більш

працюють із студентами індивідуально, чи невеликими групами.

У компоненті індивідуально-психологічні властивості показники відрізняються від інших предметів, тому що в більшій мірі вони притаманні саме викладачам «Образотворчого мистецтва». Це такі показники: емоційна стабільність і спокій, нейротизм, напруженість, товариськість, адаптивність, експресивність, антагонізм, автономія, синергія. Як і в структурах по інших предметам, розвиток педагогічних здібностей залежить від розвитку кожного з показників предметно-педагогічних здібностей з предмету «Образотворче мистецтво».

Структура розвитку педагогічних здібностей з предмету «Математика».

Побудування структури розвитку педагогічних здібностей предмету «Математика», як представника негуманітарного профілю зроблена за тою ж схемою, що і за предметами гуманітарного профілю. Виявлені нами показники педагогічних здібностей викладачів негуманітарного профілю систематизовані у чотири компоненти, які мають таку ж назву. Відмінним є показники цих компонент. У соціальній компоненті найбільша увага приділяється показнику організаційні вміння, а всі останні повторюють показники, які притаманні структурі предметів гуманітарного профілю за невеличким виключенням.

Отже, до показників соціальної компоненти відносяться: організаційні вміння, педагогічна культура, педагогічний такт, соціономічні вміння, педагогічна компетентність, педагогічна ефективність.

Невеличку кількість показників мають компоненти психологічна та предметна (4 і 5 показників відповідно). Так, до психологічної компоненти відносяться: комунікативні вміння, емпатія, задоволеність педагогічною професією, рівень емоційного вигорання. До предметної компоненти наступні показники: просторово-логічне мислення, практичне математичне мислення, індуктивне мислення, просторове мислення, рівень розвитку математичних вмінь. Найбільшу кількість показників має компонента індивідуально-психологічні властивості: домінантність, активність, чутливість, екстраверсія, інтроверсія, емоційна стійкість, нейротизм, темпераментальна активність, сміливість, інтелект, антагонізм, автономія, синергія, сила нервової системи, пластичність, адаптивність. Як у структурі предметів гуманітарного профілю, так і у структурі предметів негуманітарного профілю, велике значення має розвиток кожної з компонент

предметно-педагогічних здібностей. Що, у свою чергу, позитивно впливає на розвиток педагогічних здібностей з предмету «Математика» в цілому.

Зроблені нами структури розвитку педагогічних здібностей за предметами дозволили побудувати загальну структуру розвитку педагогічних здібностей не залежно від предмету (рис. 1). На відміну від структури розвитку від педагогічних здібностей, яка наведена у концепції нашого дослідження, справжня загальна структура має чотири компоненти замість трьох. Крім того компоненти мають іншу назву, ніж було раніше.

Компонента, яка має соціальні показники, компонента з психологічними показниками, з предметними та індивідуально-психологічними властивостями. Показниками до кожної з компонент обрані такі, що мають загальний характер і які можна віднести до кожного з предметів як гуманітарного, так і негуманітарного профілів. За цим критерієм були обрані показники до всіх компонент. Так, до соціальної компоненти віднесені наступні: соціономічні вміння, організаційні вміння, педагогічна культура, педагогічний такт, професійність у педагогічній діяльності, рівень розвитку педагогічних вмінь. До психологічної компоненти віднесені такі основні показники: комунікативні вміння, емпатія, задоволеність педагогічною професією, рівень емоційного вигорання. До предметної компоненти віднесено вісім показників, що притаманні предметам, які ми вивчали. Це такі показники: рівень розвитку психологічних вмінь, психологічна мова, рівень розвитку вмінь до дефектології, дефектологічна мова, рівень розвитку вмінь до української мови, рівень розвитку літературних вмінь, рівень розвитку художньо-графічних вмінь, рівень розвитку математичних вмінь.

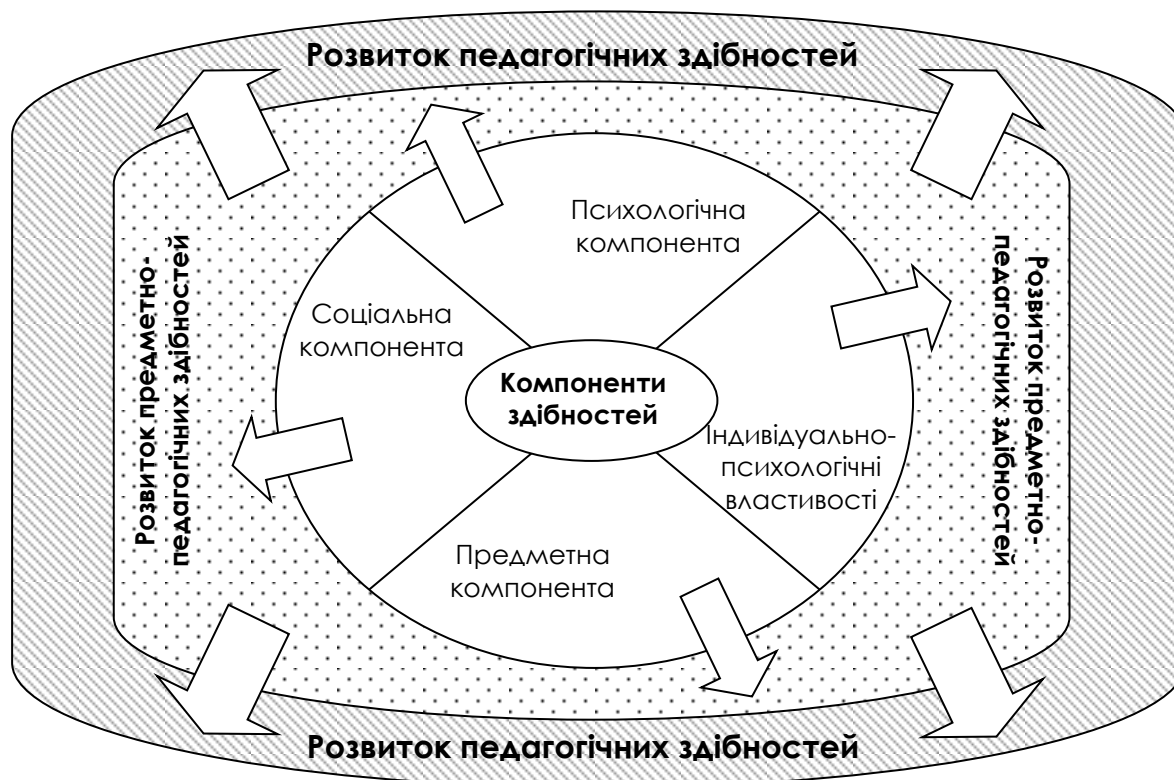
Найбільша кількість показників наведена у компоненті індивідуально-психологічні властивості. Слід зазначити, що тут перераховані не всі, а тільки основні: нейротизм, сила та врівноваженість нервової системи, емоційна збудливість та активність, автономія, антагонізм, синергія, чутливість, товариськість, адаптивність, самоконтроль.

Як свідчить структура, розвиток педагогічних здібностей не можливо поза розвитком предметно-педагогічних здібностей та кожного показника виділених нами компонент. Тобто, предметно-педагогічні здібності впливають на розвиток педагогічних, що наприкінці дозволяє підвищити рівень професійної майстерності викладачів як гуманітарного профілю, так і негуманітарного.

Питання психології

Структура, що розроблена нами як загальна, так і з кожного предмету, дозволили розробити механізм розвитку педагогічних здібностей викладачів гуманітарного профілю. Сутність механізму полягає в тому, що всі компоненти предметно-педагогічних здібностей: соціальна, предметна, педагогічна та індивідуально-психологічні властивості, як сукупність внутрішніх засобів, що забезпечують передачу упорядкованого руху та його трансформацію в інші, також

упорядковані форми, починаючи діяти, позитивно впливають на розвиток предметно-педагогічних здібностей, який у свою чергу, як складова частина педагогічних здібностей, дозволяє розвинути їх у викладачів вищих навчальних закладів гуманітарного профілю. У той же час, ми вважаємо, що даний механізм розвитку педагогічних здібностей викладачів гуманітарного профілю може успішно діяти і при розвитку педагогічних здібностей у викладачів негуманітарного профілю.

Висновки. Таким чином, розроблено структури розвитку предметно-педагогічних і педагогічних здібностей по кожному предмету, що вивчались у нашому дослідженні при вивченні гуманітарного і негуманітарного профілів. Сутністю структур як за предметами, так і загальної є використання показників та компонент, які

виділені нами. Також розроблено механізм в основі якого лежать виділені нами компоненти педагогічних здібностей. Встановлено, що розвиток педагогічних здібностей не можливо без розвитку предметно-педагогічних здібностей та компонент і показників, в які вони включені.

Література

1. Аминов Н.А. Диагностика педагогических способностей / Н.А.Аминов. - М.: Изд-во Ин-т практ. психол., 1997. - 80 с.
2. Волобуєва О.Ф. Психологічні засади розвитку професійних іншомовних здібностей майбутнього військового професіонала: монографія / О.Ф. Волобуєва. – Хмельницький: вид-во НА ДПСУ, 2007. – 455 с.
3. Кикілік І.В. Психологічні особливості актуалізації мовних здібностей у слухачів ВНЗів у процесі навчання іноземним мовам: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія / І.В. Кикілік; Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Б.Хмельницького. - Хмельницький, 2006. - 21 с.
4. Кривопишина О.А. Психологічний аналіз впливу етнологічних чинників на формування здібностей до літературної творчості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія / О.А. Кривопишина; Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. - К., 2001. - 19 с.